

Приймак Б.І.

Трансформація зовнішньої політики Німеччини у зв'язку з кризою в Україні

Українська криза стала відправною точкою трансформації зовнішньої політики Німеччини та українсько-німецьких відносин. Грубе порушення міжнародного права при незаконному приєднанні Криму Росією, воєнний конфлікт на Сході України та знищення МН17 змусили Німеччину відмовитися від звичної політики обережного спостереження та взяти лідерство у врегулюванні конфлікту.

Ключові слова: зовнішня політика Німеччини, трансформація, Європейський союз, НАТО, німецько-українські відносини.

Український кризис стал отправной точкой трансформации внешней политики Германии и украинско-германских отношений. Грубое нарушение международного права при незаконном присоединении Крыма Россией, военный конфликт на востоке Украи-

ны и уничтожение МН17 заставили Германию отказаться от привычной политики осторожного наблюдения и взять на себя лидерство в урегулировании конфликта.

Ключевые слова: внешняя политика Германии, трансформация, Европейский союз, НАТО, немецко-украинские отношения.

The Ukrainian crisis has become the starting point for the transformation of Germany's foreign policy and Ukrainian-German relations. The gross violation of international law in the unlawful accession of Crimea to Russia, the military conflict in the East of Ukraine and the destruction of the MH17 forced Germany to abandon the usual policy of careful observation and took leadership in conflict resolution.

Key words: foreign policy of Germany, transformation, the European Union, NATO, German-Ukrainian relations.

УДК 327(430):323.27(477)“2013/2017”

Приймак Б.І.,
аспірант кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Українська криза стала відправною точкою трансформації зовнішньої політики Німеччини та українсько-німецьких відносин. Грубе порушення міжнародного права при незаконному приєднанні Криму Росією, воєнний конфлікт на Сході України та знищення МН17 змусили Німеччину відмовитися від звичної політики обережного спостереження та взяти лідерство у врегулюванні конфлікту.

Дослідження процесу трансформації та практичного втілення зовнішньої політики ФРН відносно української кризи становлять важливість для визначення подальших дій Німеччин як одного з найважливіших партнерів України в урегулюванні та вирішенні збройного конфлікту на Донбасі, а також бачення щодо євроінтеграційних та євроатлантичних перспектив України.

Незважаючи на те, що тема охоплює сучасний період, питання процесів трансформації зовнішньої політики у зв'язку з конфліктом на Сході України в Німеччині отримали висвітлення в різноманітних працях закордонних та вітчизняних науковців.

Німецьке висвітлення питань зміни векторів зовнішньої політики ФРН і трансформації українсько-німецьких відносин представлена працями проф. док В. Зайбеля, М. Вермер, С. Бульмера, С. Шойбле та інших. Німецькі дослідники особливо фокусуються на трансформації німецько-російських відносин. Відслідковують динаміку змін німецької дипломатії, поступове зменшення стратегічного партнерства та утиск торгово-економічних відносин із Росією. Наразі ще не існує узагальненого дослідження цієї проблематики.

Важливе місце в сучасній історіографії змін векторів зовнішньої політики ФРН посідають вітчизняні наукові напрацювання. Це монографії, збірники наукових праць, статті та дисертації провідних українських германістів: І. Ковалюка, С. Кондрачука, Р. Кривоноса, А. Кудряченка, А. Мартинова,

В. Солошенко, Г. Старостенко. У них розглядається широке коло проблем німецької зовнішньої політики в постбіполярний період, визначається місце ФРН у сучасній системі міжнародних відносин. Вітчизняні германісти не оминули й теми українсько-німецьких відносин, дослідження розвитку їх політичних, безпекових, економічних та культурних аспектів.

Слід відмітити дослідження провідних спеціалістів і викладачів Інституту міжнародних відносин. У працях В. Копійки, А. Суботіна, В. Крушинського, В. Манжолі висвітлено вплив Німеччини на процеси європейської інтеграції, її роль у розширенні ЄС на Схід.

З огляду на зазначене метою нашої статті є визначення та комплексний аналіз трансформації німецької політики за період перебування А. Меркель на посаді Федерального канцлера у зв'язку із збройним конфліктом на Сході України, який став викликом стабільності та безпековому порядку в Європі. У цьому зв'язку були поставлені такі завдання дослідження:

1) дослідити процес зміни векторів та розвитку нових зовнішньополітичних підходів Німеччини щодо України;

2) визначити етапи розгорнення дипломатичної стратегії та роль кризового менеджменту Німеччини в урегулюванні конфлікту на Сході України;

3) простежити задіяні активи та механізми зовнішньої політики ФРН в урегулюванні української кризи.

У листопаді 2013 року тодішній Президент Віктор Янукович зупинив переговори з ЄС щодо угоди про асоціацію та заявив про готовність України приєднатися до Євразійського митного союзу, очолюваного Росією. Це викликало сильне народне обурення, кульмінацією якого стали масові громадські демонстрації в Києві та втеча Януковича до Росії. Дані події, у свою чергу, призвели до анексії Криму

Росією та активної російської підтримки сепаратистських рухів у Східній Україні.

Проте це не вплинуло на німецьку громадську думку. Ніяка «солідарність із рухом майдану» не виникла в Німеччині, країні, яка пишається історією громадянських заворушень, що спричинило за собою занепад комуністичного правління в Східній Німеччині та за межами чверті століття тому. Замість цього українські події були сформульовані з точки зору конкуренції ЄС проти Росії. Більш того, в межах цієї переконливої схеми відносна більшість німців оголосили навесні 2014 року, що вони виступають за «середню позицію» Німеччини між Заходом та Росією у врегулюванні української кризи, а 61 відсоток відмовляється від посилення Північно-атлантичної зони в Польщі та країнах Балтії.

Члени соціал-демократів та християнсько-демократичних партій, формуючи Велику коаліцію у Берліні, відкрито відстоювали російську перспективу і, таким чином, опосередковано виправдовували російську агресію проти України [1, с. 65–81]. Подібні заяви були зроблені Пітером Гоуйєлером, заступником голови Баварських Християнських Демократів (CSU) і головою впливових християнських демократів у Північній Рейн-Вестфалії Арміном Лашетом. Вони були відлунням у німецькому діловому світі, головним чином, Ехардом Кордесом, головою «Ost-Ausschuss der Deutschen Wirtschaft» (Комітет зі східноєвропейських економічних відносин), який підкреслив важливість Росії для німецьких ділових інтересів, була особливо виражена позиція проти санкцій ЄС у відповідь на російську анексію Криму. Матіас Плацек, який колись був прем'єр-міністром Бранденбурзької держави і очолював Соціальну Демократичну партію, закликав до міжнародного визнання анексії Криму [2, с. 1244–1263]. У грудні 2014 року десятки колишніх політиків та дипломатів, а також художники та знаменитості різного роду, в тому числі колишній федеральний президент Роман Герцог, колишній канцлер Герхард Шредер та режисер-номінант Академії Євгена Вім Вендерс, опублікували «Звернення до діалогу з Росією».

У перші тижні Української кризи німецьке керівництво зайняло вичікувальну позицію. Федеральний уряд не хотів відмовлятися від модернізаційного партнерства та проекту «Великої Європи» від Атлантики до Владивостока. Ангела Меркель не дозволяла собі критикувати дії Росії в Україні. Тому ініціативу в українському питанні перехопив міністр закордонних справ Г. Вестервелле, якому залишалося перебувати лічені дні на цій посаді. 5 грудня 2013 р. він особисто відвідав Євромайдан і завірив, що «двері в Європу залишаються відкритими» [3]. Він також застеріг українську владу від силового придушення протестів та закликав сторони, що протистоять, до політичного діалогу: «У Києві знають про те, що Європейський Союз і Рада Європи готові в цьому допомогти» [4, с. 11].

Події в Україні сколихнули світову спільноту, примусивши замислитись над посиленням контролю за безпекою у світі. На початку 2014 р. відбулася 50-та щорічна конференція з питань безпеки у Мюнхені (31 січня – 2 лютого), на якій Німеччина прийняла рішення про розширення участі у військових операціях за кордоном. Можна припустити, що прийняттю цього рішення сприяло й загострення ситуації в Україні.

Ставлення німецького канцлера до подій в Криму змінилося на початку березня 2014 р. Відносини між Росією і Німеччиною значно погіршилися через анексію Росією Криму та підтримку сепаратистів на Донбасі. Із самого початку українсько-російської конфронтації А. Меркель зайняла принципову позицію щодо агресії Росії проти України, регулярно погрожуючи Кремлю економічними санкціями третього рівня. А. Меркель не втомлювалася нагадувати, що мирний порядок в Європі протягом останніх 70 років базувався на беззаперечному принципі територіальної цілісності держав і непорушності їх кордонів. Однак при цьому офіційний Берлін намагався не вдаватися до надто різких дій відносно Москви, залишаючи можливість діалогу з Кремлем, зважаючи на те, що Німецька економіка все ще певною мірою залежна від російського ринку та енергоносіїв.

Шоком для А. Меркель стала заява В. Путіна під час чотиригодинних переговорів із нею в кулуарах саміту G-20 15 листопада 2015 року в австралійському Брисбені про те, що відносини Києва із сепаратистами повинні бути такі ж, як у Москви з Чечнею – «їх потрібно купувати автономією і грошима». Ця заява В. Путіна викликала А. Меркель надзвичайне обурення. У своєму виступі перед місцевими студентами А. Меркель звинуватила Росію в тому, що вона «підпалює степ» від Грузії до Придністров'я, від Нагорного Карабаху до України. [5].

А. Меркель закликала Москву повернутися «від конфронтації до кооперації», виправдовуючи проведення саміту провідних індустріальних держав без Росії. «Анексія Криму зробила такий крок неминучим», – пояснила політик, додавши, що у випадку «Великої сімки» йдеться не лише про формат економічної співпраці, а й про співтовариство, яке розділяє спільні цінності [6].

6 березня 2014 р. на засіданні Європейської Ради канцлер ФРН підтримала рішення про запровадження трьох рівнів санкцій щодо Російської Федерації. Третій рівень передбачав застосування економічних санкцій. Тоді ж А. Меркель уперше визнала факт анексії Криму на засіданні парламентської групи консерваторів: «Ми вже можемо говорити про анексію, оскільки Росія відбирає Крим в Україні. Ми не повинні дозволити цьому здійснитися». За словами канцлера, Німеччина має дотримуватися тристоронньої стратегії: надання допомоги Україні, продовження пере-

говорів з Росією та одночасно визначення меж її дій. А. Меркель наголосила, що санкції проти Росії негативно вплинуть на економіку ЄС, у зв'язку з чим європейці від Лісабона до Риги повинні мати єдину думку [7].

Німецька дипломатія в українській кризі зіткнулася з потрійною проблемою. Федеральному уряду довелося відрегулювати власні сприйняття та загальну стратегію відносно Росії. Це повинно було відбутися в політичній обстановці, сформованій громадською думкою, яка була неприйнятною до солідарності з громадянськими заворушеннями в Україні та відмовилася від конфронтаційних заходів проти Росії. І останнє, але не менш важливе: німецька дипломатія повинна була організувати консенсус і згуртованість серед 28 країн-членів ЄС у відповідь на російську агресію проти України. У теоретичному плані німецька дипломатія мала уникати неправильних уявлень, а також відрегулювати деякі її принципові та причинні вірування стосовно Росії та стратегічної зовнішньої політики Росії [8, с. 132].

Згідно з дворівневою логікою гри німецька дипломатія мала довести достовірно свою рішучість реагувати на російську агресію.

Вимога тут полягала в тому, щоб досягти балансу між вимогами Польщі, Литви, Латвії та Естонії за жорсткими економічними санкціями проти Росії та розгортанням додаткових бойових частин НАТО на їх відповідних територіях, з одного боку, і небажанням Італії, Угорщини, Чехії та Словаччини підтримати дії, які могли б піддавати їх російським контрзаходам з точки зору постачання нафти та газу.

Хоча Віктор Янукович знищив більшість демократичних досягнень Помаранчевої революції 2004–2005 років, його рішення від 21 листопада 2013 року не підписати торговельний договір та угоду про політичну асоціацію з ЄС викликали хвилю громадянських заворушень, які знайшли свій вияв у Революції Гідності. Янукович в остаточному підсумку погодився відновити раніше придушені конституційні досягнення Помаранчевої революції, але 21 лютого 2014 року втік із країни, одразу після того, як було підписано угоду між його урядом та рухом Євро-майдану під егідою чотирьох гарантійних повноважень, а саме Франції, Німеччини, Польщі та Росії [9, с. 3–30].

Стратегічна зміна курсу Росії на військову агресію заради територіальних здобутків та дестабілізація знищила одну з основних стовпів німецької зовнішньої політики відносно Росії, відому як «партнерство в галузі модернізації», засновану на концепції регіонального миру та стабільності за допомогою взаємної політичної та економічної вигоди. Відповідно, українська криза змусила німецький політичний клас переосмислити цілий сегмент стратегічної зовнішньої політики країни.

Німеччина, безсумнівно, продовжувала б проводити політику «партнерство в модернізації» vis-a-vis з Росією за умови, якщо б Володимир Путін і керівництво Росії не вдавалися б до відкритого насильства у відповідь на провал їх проекту з інтеграції України в російський Євразійський митний союз, анонсованого у листопаді 2013 року [10]. Було зрозуміло із самого початку, що український президент Янукович, як і свого часу міністр закордонних справ Швеції Карл Більдт, «глибоко вклонився Кремлю» піддавшись російській «політиці жорстокого тиску» (politics of brutal pressure) [11, с. 56–72].

Після федеративних виборів у вересні 2013 року новий уряд все ще знаходився в процесі становлення, тому з ряду технічних причини Німеччина не готова відповідати на нові міжнародно-політичні виклики. Ще більше це відчувалось, коли новопризначений соціал-демократ, Міністр закордонних справ Франк-Вальтер Штайнмаєр, скористався можливістю висловити свою думку щодо України під час своєї інавгураційної промови 17 грудня 2013 р., щоб назвати «абсолютно обурливим те, як Росія використовувала важке економічне становище в Україні», аби підірвати заплановане укладення угоди з ЄС. Штайнмаєр, який був головою адміністрації Шредера, а згодом Міністром закордонних справ в першому кабінеті 2005–2009 Меркель, мав репутацію одного з найпалкіших прихильників німецько-російського «партнерства модернізації» [12].

Важко визначити, чи він насправді хотів таким чином позбутися від тих стереотипів, чи був дійсно засмучений суцільними розчаруваннями, тому що повинен був докласти зусиль для ведення антантних (entente) дружніх відносин та взаєморозуміння з Росією.

Президент Янукович будучи ще при владі, а Росія на той час ще не приступила до ходу своїх таємних цинічних планів військової агресії проти України, з анексування Криму та інтервенції Донбасу, високопоставлені німецькі діячі оприлюднили, як виявилось, можливо з деяким перебільшенням, «Нову зовнішню політику Німеччини». На відкритті 50-ї Мюнхенської конференції з безпеки в кінці січня 2014 року президент ФРН Йоахім Гаук, Франк-Вальтер Штайнмаєр і новопризначений міністр оборони Урсула фон дер Лайна підкреслили в різних нюансах, що Німеччина, у відповідності до політичної і економічної сили та вагомості країни, рішуче бере на себе більш широкий спектр міжнаціональних обов'язків, у тому числі військові місії під егідою ООН, ЄС і НАТО [13].

У той момент, ймовірно, ніхто з них не припустив, що відповідь Німеччини на українську кризу може стати тестом для перевірки серйозності намірів цих оголошень. Раніше ситуація була дещо іншою. Навесні 2011 року Німеччина в якості тимчасового члена Ради Безпеки ООН цілком відріз-

нялась від своїх західних союзників стриманістю в голосуванні по зведенню нельотної зони над Лівією, створеної для захисту громадян Бенгази проти бійні та різанини, режиму Кадафі. Зокрема, під час затяжної сирійської кризи Німеччина також залишилася осторонь. Але в питаннях щодо врегулювання кризи в Україні положення Німеччини змістилось у центр політичної арени.

Однак ця роль була не результатом амбітних заяв, зроблених на безпековій конференції в Мюнхені в січні 2014 року, а наслідком домінуючого положення Німеччини в ЄС і тісних зв'язків безпосередньо з Росією, Україною, Польщею та країнами Балтії. Німецька дипломатія опинилась у ситуації, коли активне втручання у врегулювання української кризи було неминучим. Проте її відносний успіх залежав від ряду непередбачуваних факторів, зокрема зміни розуміння Німецько-Російські відносини. Друга вимога полягала в мобілізації внутрішньої підтримки для більш жорсткої політики по відношенню до Росії. І третій компонент – потенціал Німеччини бути посередником між розбіжними інтересами і варіантами політики в рамках ЄС.

У відповідь на ці вимоги дипломатична стратегія Німеччини розгорнулася в кілька етапів. Першим етапом був період до військової анексії Криму російськими військами в кінці лютого і на початку березня 2014 р. Це призвело до рішень, ухвалених Європейською Радою від 6 березня 2014 року, із впровадження плану санкцій, які мають реалізовуватись відповідно до дотримання домовленостей Росії із Заходом щодо досягнення дипломатичного вирішення конфлікту. Другий етап продовжувався від початку березня до середини травня 2014 року, коли під егідою Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) була створена так звана контактна група, в якій Росія і Україна повинні були брати участь.

Третій етап тривав із середини травня до 17 липня, коли малайзійський літак МН-17 був збитий над Східноукраїнською територією, контрольованої проросійських бойовиками.

Четвертий етап продовжувався з 17 липня по 5 вересня 2014 року, в Мінську, столиці Білорусії, де між представники Німеччини, Франції, України та Росії у форматі «нормандської четвірки» та проросійськими сепаратистами – представниками самопроголошених республік було підписано Угоду про припинення вогню, що стало основою для П'ятого періоду, в якій Мінська угода мала бути реалізованою.

Пройшовши через всі етапи, німецька дипломатія зіткнулася з подвійною проблемою зміни своєї стратегічної політичної позиції по відношенню до Росії. В умовах серйозних внутрішніх протиріч, визначених громадською думкою і економічними інтересами, Німеччина була змушена взяти на себе особливу роль антикризового менеджера.

І хоча ФРН набрала певних обертів в узгодженості своєї зовнішньополітичної стратегії, все ж, залишились певні помилки. А саме зволікання з прийняттям санкцій, що були пов'язані з тим, що частина німецького політикуму говорила, наскільки ці кроки будуть відповідати інтересам Росії. Утворився цілий політичний клас у Німеччині, який був чітко зорієнтований на російський ринок і ресурси. І відтак питання цінностей у них відійшло на другий план, а на перший – питання економічних і бізнес-інтересів Німеччини. У цьому сенсі вибудовувалася певна концепція такої нової східної політики Німеччини, яка полягає в створенні російсько-німецького тандему на східному напрямку. Щоб уникнути розподільчих ліній і регіональної конфронтації, в Німеччині домінувала концепція, аби не допускати конфронтації – створити певний кондомініум із Російською Федерацією над Східною Європою. Це свідчило про те, що Німеччина не здатна протистояти реваншистській політиці Росії. Проте Євромайдан зіпсував всю цю геополітичну розкладку, оскільки заявив, що в Україні замість пострадянського населення появилася модерна незалежна українська нація [14].

Відомо, що Росія була одним із найбільших торгових партнерів Німеччини протягом довгих років, тому антиросійські санкції, що були введені як відповідь на агресію щодо України, завдають удару по німецькій економіці. Однак міністр фінансів ФРН Вольфганг Шойбле в інтерв'ю газети Handelsblatt від 27 березня 2014 року підтвердив, що Німеччина продовжуватиме підтримку України, навіть у світлі економічних санкцій, які мають наслідки і для німецької кон'юнктури [15].

Враховуючи все вищевказане, можна зробити висновок, що активна трансформація зовнішньої політики Німеччини та україно-німецьких відносин почалась за часів урядування Ангели Меркель. З початку перебування Ангели Меркель на посаді канцлера Німеччина разом з іншими країнами Заходу розглядала вирішення європейських проблем, а також формування відносин з Україною виключно в контексті взаємин із Російською Федерацією та сприяла прагматичному розвитку німецько-російських торговельно-економічних відносин.

Тривалий час позиція А. Меркель зводилася до намагання знайти нову форму відносин ЄС та України, якою могла б бути «тісна співпраця» як проміжна фаза між діючою нині Європейською політикою сусідства (ЄПС) і повноправним членством у ЄС. При цьому наголошувалося, що й на цій стадії не слід давати українському керівництву певних обіцянок чи надавати європейську перспективу Україні. Такою проміжною фазою стала ініціатива Євросоюзу «Східне партнерство». Проте «Східне партнерство» не давало реальних можливостей для вступу України в ЄС.

Головними перешкодами на євроінтеграційному шляху України з погляду німецької еліти була політична та економічна нестабільність, яка неприпустима для європейської держави. Створення ефективного інституційного механізму політичної співпраці у сфері євроінтеграційних проблем та питань двостороннього розвитку, а також розширення кола суб'єктів відносин засвідчили перехід до якісно нового етапу українсько-німецьких відносин.

Анексія Криму та воєнний конфлікт на сході України, викликані збройною агресією Росії, стали відправною точкою трансформації україно-німецьких відносин. Відносини між Росією і Німеччиною значно погіршилися через анексію Росією Криму та підтримку сепаратистів на Донбасі. В урегулюванні кризи в Україні Німеччина змогла майстерно використати свої активи та збільшити свій міжнародно-політичний вплив. Жорстке заперечення Німеччини щодо пропозиції США надати Україні летальне оборонне озброєння запобігло небезпечній ескаляції конфлікту в перші дні кризи.

Із самого початку українсько-німецької конфронтації А. Меркель зайняла принципову позицію щодо агресії Росії проти України, регулярно погрожуючи Кремлю економічними санкціями третього рівня. Ангела Меркель змогла змінити думку громадськості та еліт Німеччини та переконати інші країни-члени ЄС підтримати санкції проти РФ. В умовах української кризи Німеччина спромоглася виробити хиткий режим припинення вогню (Мінська угода), об'єднати та підтримувати внутрішню і зовнішню підтримку західних санкцій проти Росії, хоча все ще є сумніви щодо того, як довго їх можна зберегти. Все це було досягнуто за рахунок утистки власних економічних інтересів.

І хоча ФРН набрала певних обертів в узгодженості своєї зовнішньополітичної стратегії, все ж наразі залишились помилки, і чи закінчиться теперішня криза, чи вдасться стримати російську агресію, на користь подолання нестабільності, наразі питанням залишається відкритим.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в можливості поглибленого вивчення особливостей міждержавних відносин України та Німеччини, трансформації векторів зовнішньої політики ФРН у Східноєвропейському регіоні, зокрема щодо вирішення української кризи, а також перспектив євро-та євроатлантичного інтегрування України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ash, T. G. (1994) 'Germany's Choice', *Foreign Affairs*, 73, pp. 65–81.
2. Bulmer, S. (2014) 'Germany and the euro-zone crisis: between hegemony and domestic politics', *West European Politics*, 36, pp. 1244–1263.
3. Tür nach Europa bleibt offen [Electronic resource] // *Die Bundesregierung*. – Mode of

access: <http://www.bundesregierung.de/Content/DE/Artikel/2013/12/2013-12-02-demonstrationen-ukraine.html>. – Title from the screen.

4. «Репресії – це не шлях уперед для України, повинні бути реформи». Реакція за рубежом на останні події // *Голос України*. – 12 грудня 2013. – № 236(5736). – С. 11.

5. Трансформація російсько-німецьких відносин в контексті агресії Росії проти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bintel.com.ua/uk/article/transformacija-rossijsko-germanskih-otnoshenij/>.

6. Merkel rechtfertigt Treffen der G7 ohne Russland [Electronic resource] // *Die welt*. – Mode of access : http://www.welt.de/newsticker/dpa_nt/infoline_nt/thema_nt/article128705159/Merkel-rechtfertigt-Treffen-der-G7-ohne-Russland.html. – Title from the screen.

7. Merkel: Russland annektiert die Krim [Electronic resource] // *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. – Mode of access : <http://www.faz.net/aktuell/politik/merkel-wirft-russland-annexion-der-krim-vor-12842633.html>. – Title from the screen.

8. Даниленко Л.І. Перспективи та виклики євроінтеграційних процесів для України: навч.-метод. матеріали / Л.І. Даниленко, І.В. Поліщук. – К. : НАДУ, 2013. – 132 с.

9. Goldstein, J. and Keohane, R. O. (1993) 'Ideas and Foreign Policy. An Analytical Framework,' in J. Goldstein and R. O. Keohane (eds) *Ideas and Foreign Policy. Beliefs, Institutions, and Political Change*. Ithaca, NY: Cornell University Press, pp. 3–30.

10. Kohl H. Partnerschaft mit Rußland - für eine gute gemeinsame Zukunft in Europa - Rede des Bundeskanzlers in Berlin. 30. Juli 1997 [Electronic resource] / H. Kohl // *Die Bundesregierung*. – Mode of access : http://www.bundesregierung.de/Content/DE/Bulletin/1990-1999/1997/63-97_Kohl_1.html. – Title from the screen.

11. Seibel, Wolfgang, 2015. Arduous Learning or New Uncertainties? : The Emergence of German Diplomacy in the Ukrainian Crisis. In: *Global Policy*. 6 (Suppl. S1), pp. 56-72.

12. Cf. Markus Wehner, 'Steinmeiers große Illusion,' *Frankfurter Allgemeine Sonntagszeitung*, 16 March 2014.

13. Germany's role in the world: Reflections on responsibility, norms and alliances'. Speech by Federal President Joachim Gauck at the opening of the Munich Security Conference on 31 January 2014 in Munich [online]. Available from: <http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Joachim-Gauck/Reden/2014/01/140131-Muenchner-Sicherheitskonferenz.html>.

14. Німеччина не здатна протистояти реваншистській політиці Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://day.kyiv.ua/uk/article/svitovi-diskusiyi/nimechchina-ne-zdatna-protistoyati-revanshistskiy-politici-rosiyi>.

15. Ромашенко С. Шойбле: Економіка ФРН справляється з наслідками кримської кризи. [Електронний ресурс] / С. Ромашенко. – Режим доступу : <http://www.dw.com/ru/шойбле-экономика-фрг-справится-с-последствиями-крымского-кризиса/a-17523218>.